

Vajda Mihály

MEGEMÉSZTHETŐ-E A NÉMET MÚLT

A történelemmel való kritikai szembenézés eredményeképpen a németek nemcsak a gazdaság terén, hanem mindenekelőtt a politikai demokrácia megújításában olyan művet alkottak, amire ötven vagy akár csak negyven évvel ezelőtt nem lehetett számítani és ami tiszteletet érdemel. Az mutatkozik meg, hogy az egyetlen megbízható alapot, melyre egy nép politikáját építheti, a nemzeti szocializmus mélyreható kritikája, a becsületes, ha nem is éppen kellemes nemzeti önkritika képezi, ami a Szövetségi Köztársaság esetében évszázadunk szellemi csúcsteljesítményei közé tartozik." – írták Jan Kren és Václav Kural független cseh történészek valamikor a nyolcvanas évek végén. Hadd szabadjon még egy másik cseh szöveget is idéznem, egy cseh emigránsét, Bedrich Loewensteinét, amely ugyanarra megy ki: „A Szövetségi Köztársaság széles köreinek drágán megfizetett érzékenysége a nemzettel és annak történelmével szemben nem handicap a keleti és nyugati szomszédok naiv-törtetlen beállítottságával szemben, hanem hatalmas előny – már csak azokra a jövőbeni feladatokra való tekintettel is, melyeket szűk nemzetállami karámok és egoizmusok keretein belül megoldani nem lehet." Teljes egyetértéssel olvastam e két helyet a *Der deutsche Historikerstreit aus mitteleuropäischer Sicht* című kötetben, hiszen magamnak is jó ideje az volt már a meggyőződésem, hogy a németek teljesítménye, mellyel múltjukat – Bibó István kifejezésével élve a „német hisztériát” – feldolgozták, valóban nagy tiszteletet érdemel. Bibó egy életen át tanulmányozta a közép- és kelet-európai történelmet, hogy megértse és megértesse: miért vált a nyugat-európai fejlődéssel ellentétben a közép- és kelet-európai terület alapkarakterisztikumává az a tény, hogy itt a nemzet ügye – azé a közösségé, melynek keretében Nyugaton a modern demokrácia kialakult – és a haladás, a szabadság ügye szembe kerültek egymással. Bibó szemében a német hisztéria csupán e tény legkiélezettebb, abszurdá kihegyezett formája volt. Az évszázadnak Kren és Kural által említett szellemi csúcsteljesítményét értelmezhetjük tehát Bibó szellemében úgy, hogy a nyugatnémetek katharizsának eredményeképp Németország nagyobbik, nyugati része valóban

európaivá, értsd nyugat-európaivá vált. Most már ugyanis csak egy egészen kis kisebbség számára fontosabb a németek mint németek ügye a szabad demokratikus rend ügyénél, a Szövetségi Köztársaság jól funkcionáló liberális demokráciájánál. A legutóbbi években-évtizedekben a Szövetségi Köztársaság polgáraiként a németek már nem német-ségükre, hanem mindenekelőtt arra voltak büszkék – ha egyáltalában bármire –, hogy országuk a nyugati demokráciákhoz hasonló; nem életteret kívántak szerezni szomszédai rovására, hanem meg akarták találni helyüket a nyugati demokratikus beállítottságú népek körében. Ha egyáltalában valamilyen, akkor az „alkotmányhazafiság” jellemezte őket, a hazafiság egyetlen formája, melyet Jürgen Habermas megenged a németeknek.

Őszintén szólva azonban – e meggyőződésem ellenére – főképpen a hetvenes évek végén, amikor Németországban éltem, volt valami homályos, nehezen meghatározható, rossz érzés is bennem. A Szövetségi Köztársaságban a fiatalabb generációk már jó régen világosan és egyértelműen elhatárolták magukat a náci korszaktól, a náciik rémtetteitől, semmiképpen sem kívánják szépíteni atyáik és nagyatyáik tetteit. Hogy ez így van, az vitán felül áll. Csakhogy mintha ez egyben azt is jelentené, hogy megtagadják, vagy legalábbis nem képesek minden további nélkül tudomásul venni németységüket; s mintha ezzel egész történelmi tudatukat is elvesztették volna. Mintha arról lennének meggyőződve, hogy ha európaikká akarnak lenni, akkor mindazt el kell vetniök, ami német. Mintha a normalitást kiküzdendő mindazt, ami német, egyszerűen törölni kellene a történelemből, a többi között azt a német kultúrát is, amely oly közel áll hozzám. Ezt a nyelvet és kultúrát már a Soá után sajátítottam el, jóllehet mint 1935-ben született magyar zsidónak gyermek- és ifjúkoromban igencsak problematikus volt a viszonyom a németiséghez. Félttem a németektől, hajlamos voltam minden németben olyan valakit látni, aki veszélyt jelent a számomra. Annak ellenére, hogy 1944-1945 során, mindazokban a pillanatokban, amikor azt hittem, gyilkosokkal állok szemben, nem német katona, hanem magyar nyilas állt előttem. E képek kitörölhetetlenek, de látszólag érzélemmentesek. Félni a németektől félttem.

Fokozatosan azután legyűrtem magamban –

legalábbis legyűrni véltem – félelmeimet: megtanultam a náci tizenkét éves uralmát úgy felfogni, mint a német történelem szülte szörnyű hisztéria sokban persze máig is érthetetlen végeredményét, nem pedig mint megmagyarázhatatlan, specifikusan a németekre jellemző, velük született démonikus erők kifejeződését. De ami minden teoretikus erőlködésnél-erőltetésnél sokkal fontosabb: megtanultam éppen olyan nyílt szívvel közeledni a németekhez, mint bárki máshoz a világon. Megértettem, hogy sajátos történelmi körülmények között előtörhet az emberből a démonikus (gyakran azt mondjuk: az állati, de ez sértés az állatokra nézve: egyetlen állat sem kegyetlen) az emberből –, legyen az német vagy zsidó, magyar vagy orosz. Megtanultam, érezni is megtanultam, hogy a német is ugyanolyan, mint a többi. Megtanultam nem hisztériássá válni, amikor kedves német öregurak háborús történeteiket mesélték. Csendesen, nyugodtan, kínokra, szenvedésre, szörnyű vagy éppen mulatságos viszontagságaikra emlékezve. Megtanultam németek közt élni.

Én megtanultam ezt, de nem tudtam elnyomni magamban a rossz érzést: mintha a németek éppen ezt nem tanulták volna meg. Ők mintha félénének önmaguktól. Pontosabban, mintha éppen azok a németek, akik a náci rémtettekért nem lehettek felelősek, akik akkor talán még nem is éltek, azok lennének képtelenek kibékülni németiségükkel. Mintha az ő „egészséges“ identitásuk csak azon nyugodna, hogy amnéziás nemzet lányai és fiai. Nem is németek többé, bundesrepublikánusok: ifjú nép, született 1949-ben. Ha viszont ez tényleg így van, akkor az említett csúcsteljesítmény mögött nem katharzis, hanem elfojtás rejlik, ami azután egy szép napon ismét hisztériához vezethet. Beszélhetünk-e hát egyáltalában arról a bizonyos csúcsteljesítményről?

A „történészvita“, ahol végre egyszer már a mea culpán és a mentegetőzésen túl szó esett a történelemről is, részben megerősítette, részben cáfolta benyomásaimat. Megerősítette Habermasnak és másoknak a hisztérikus reakciója néhány történész kísérletére, hogy a német történelmet minden rémtettével együtt is mint egy nép történetét értse meg. Mert mit is jelent voltaképpen az az „egyszeriség“, amely körül az egész vita forgott? Vajon egyszerűen azt jelentené, hogy valami ennyire brutális és gonosz még soha nem fordult elő az emberi történelemben? Nem hiszem. Valami más jelent itt az „egyszeriség“; annyit jelent, hogy a náci rémtetteit és a németiség magatartását a náci időkben nem lehet megérteni és nem is szabad megérteni akarni. Épp ésszel felfoghatatlan, hogyan történhetett meg mindez. Hogy felfoghatatlan, azal magam is – a leghatározottabban – egyetértek. Csakhogy: ha „felfoghatatlan“ helyett „egyszerit“ mondunk, ha az egyszeriségen lovagolunk, akkor

PETERDI GÁBOR: A KERESZTFEFESZÍTETT

azt állítjuk, hogy az emberi történelemben minden más megérthető – és talán még meg is bocsátható –, és pontosan ezért minden olyan kísérlet, amely arra irányul, hogy ebből az „egyszeriből“ valahogyan valamit mégis megértsünk, egyben a rémtettek igazolását is jelenti. Ez pedig abszurd. Ha a náci bűntettek, a németek magatartása a náci időkben egyszeri esemény, azaz az emberi történelem egyetlen olyan eseménye, amely ép ésszel fel nem fogható, akkor a tisztességes német számára valóban nincsen más kiút, mint megtagadni németiségét és megszűnni – lelkében is – németnek lenni. Hiszen a németek, de csakis és kizárólag ők – a németiség mint valami „metafizikai“ entitás – oly tettekre voltak képesek, melyek felfoghatatlannak. Nem arról van tehát szó, hogy az emberben benne rejlik valami démonikus (is), ami az adott esetben egy szerencsétlen-hisztérikus történelem végpontjaként ott és akkor rettenetes formákban a felszínre tört, hanem hogy a német démonikus nép: egy németből, de csakis egy németből bármelyik pillanatban „vadállat“ lehet. Ezzel a hisztériával nincsen mit kezdenem: csakis félelmet ébreszt bennem.

A Habermas által támadott történészek írásai viszont pozitív meglepetéssel szolgáltak számomra. Hogy vannak már olyanok, akik szakítani akarnak a németek által önmagukra kényszerített tabukkal; mert ez szerintem is feltétele annak, hogy a németiség visszatérhessen a normális európai népek közé. Ezek a történészek a náci korszakot – le-

het vagy nem lehet – emberi történelemként akarták megérteni. Mint egy szörnyűséges, elborzasztó, de mégis emberi történelmet. És még valami. Azt akarták, hogy a történelem minden szörnyűsége egyforma mértékkel mérjék. Hiszen, hogy mást ne mondjunk, a németeknek a keleti területekről való milliók lemészárlásával járó elűzése akkor is rémtett volt, ha a világháborúért – mint a másodikat illetően kétségtelen – Németország volt a felelős. Ugyanolyan „etnikai tisztogatás” volt az, mint ami ma az egykori Jugoszláviában folyik, csak összehasonlíthatatlanul nagyobb méretekben. S a szemet szemért, fogat fogért elve alapján sohasem lesz emberibb a világ.

Ami ma az újraegyesített Németországban folyik, abban ismét csak van – ne tagadjuk – félelmet keltő. S a félreértések elkerülése végett hangsúlyoznom kell: nemcsak a neonácik és azok bűntettei az. Hogy ilyesmi előfordul, az szomorú és elrettentő. Csakhogy sajnos ilyesmi nagyon sok helyen fordul elő, a hagyományosan demokratikus országokban is. Ami bennem igazán félelmet kelt, az éppen a másik, a „jobbik” Németország hisztérikus reakciója ezekre a jelenségekre. A jobbik Németország rossz lelkiismerete. Vajon egy liberális demokrata érzelmű franciának kell-e bizonygatnia, hogy nem azonosul Le Pen idegengyűlöletével? Vagy: gondolja-e valaha is egy orosz, hogy azonosítani fogják a feketeszázakkal vagy hogy felelős volna a kommunizmus rémtetteiért? Szó sem lehet ilyesmiről. Egy pillanatra sem tagadnám, hogy a „haladó” német többség hisztérikus reakciójáért a maga „naiv-töretlen beállítottságával” a környezet is felelős. Csakhogy a környezetnek a régi kliséi mindaddig nem fognak eltűnni, amíg a németek nem lesznek képesek hosszantartón hisztéria nélkül viszonyulni a világhoz, elsősorban önmagukhoz. A bizonyítási kényszer – „Mi nem vagyunk nácik!” – csak

gyanút kelthet. Miért nem lehetséges valamiféle józan hang; valahogy így: „Nagyon örülünk neki, hogy akárcsak Európa összes többi népe, végre mi, németek is a magunk nemzetállamában élhetünk, s ezzel a kollektív büntetés furcsán abszurd időszaka végetért. Azok a generációk, amelyek a nácizmusért felelőssé voltak tehető, amúgy sem játszanak már semmiféle nyilvános szerepet. Az NDK-németeknek azonban nem volt még módjuk arra, hogy feldolgozzák magukban a német múltat. Nekik ugyanis azt mondták, hogy a történelemért nem a nép, hanem egyedül és kizárólag a német imperialista burzsoázia volt a felelős. Persze, hogy kényelmes volt ezt hinni. Csakhogy ily módon nem voltak és nem is lehetek képesek belsőleg elhatárolni magukat apjuktól és nagyapjuktól. A hirtelen kialakult új helyzetben azután az ő zavaros, a hosszú frusztráció során és eredményeképp gyűlölettel eltelt magatartásuk – ne tagadjuk – bizonyos nyugatnémet csoportokra is befolyást gyakorol. Ennek ellenére abszurd lenne 80 millió németet ismét valamifajta csak rájuk jellemző démonikus erők képviselőinek tekinteni, pusztán azért, amiért közülük 20 milliónak soha nem volt eddig lehetősége szembenézni nemzete múltjával. „Mi, akárcsak Ti, emberek vagyunk. Nagyon is problematikus a történelmünk, ahogy Közép- és Kelet Európa szinte valamennyi nemzetének, de lássátok be, van egy csodaszép humanista kultúránk, amelyet most végre ismét vagy talán történelmünkben most először fenntartások nélkül élvezhetünk és élvezni akarunk – veletek együtt.” Van egy csodaszép könyv, amely azt a reményt ébreszti bennem, hogy a németek, az újraegyesülés okozta sokból magukhoz térvén lassan megtanulnak így beszélni. Manfred Riedel: *Zeitkehre in Deutschland. Wege in das vergessene Land*. Köszönet érte.

MAHIR OBSERVER

MÉDIAFIGYELŐ

1091 Budapest, IX. Üllői út 51.

Telefon: 133-4713, 114-3421